

KƏLƏLİYƏ VƏ İNSAN ALVERİNƏ QARŞI MÜBARİZƏDƏ UNİVERSAL MÜQAVİLƏLƏR

Sona Qələndərli*

Xülasə

Məqalədə kələliyə qarşı mübarizə üzrə universal səviyyədə qəbul edilən beynəlxalq müqavilələr təhlil edilir. Uşaq və qadınlara qarşı istismarı qadağan edən beynəlxalq normaların sistemi, beynəlxalq öhdəliklərin xarakteri tədqiq edilir. Xüsusən də kələlik, qeyri-qanuni məcburi əmək insan alverinin formaları kimi uşaqların, qadınların təmsalında universal aktlar əsasında təhlil edilir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlərin inzibati tədbirlərindən üstün olduğu vurğulanır. Qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin mühüm çatışmazlığı kimi həmin aktların iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcək bilavasitə beynəlxalq nəzarət mexanizminin olmaması qeyd edilir. Əksər halda qurbanların ümumtanınmış hüquqlarına istinad edilsə də “qurbanlara yardım və onların müdafiəsi” qaydası iştirakçı dövlətlərin diskresion səlahiyyətindədir. Qorunma tədbirləri “qanunvericiliyin imkan verdiyi həcmdə”, “zərurət olduğu halda”, “qurbanların fiziki təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır” kimi yumşaq və qeyri-müəyyən öhdəliklər beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin əhəmiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Açar sözlər: beynəlxalq sazişlər, kələlik, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, insan alveri, cinayət məəcəsi, Palermo Protokolu, transmilli, istismar, qiymətləndirmə, yurisdiksiya.

1. İnsan alverinin ilkin forması kimi kələliyə qarşı mübarizə

Problemin beynəlxalq hüquqi tədqiqi əsasən Qərb hüquq elmi üçün xarakterikdir. Kələliklə mübarizədə həm insan hüquqları kontekstində, həm də beynəlxalq cinayət hüququ istiqamətində araşdırmalar, tədqiqatlar daha da aktualıq kəsb edir. Tədqiqatımızda həmin müəlliflərin əsərlərindən də faydalanmışıq. Bəzi hallarda ziddiyyətli də olsa bu sahədə geniş spektrli beynəlxalq hüquqi tənzimləmə də bərqərar edilib.

İnsan alverinə qarşı mübarizədə ilk universal müqavilə 1926-cı il Kələlik Konvensiyasıdır. Konvensiya 1926-cı il 25 sentyabrda qəbul edilmiş, 1927-ci il 9 martda isə hüquqi qüvvəyə minmişdir. Bəzi prosedur məsələlərə dəyişiklik edilməsi ilə bağlı 1953-cü ildə Protokol da qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya 1996-cı ildə qoşulmuşdur. Hazırda 99 ölkə Konvensiyanın iştirakçısıdır [37, s.17]. Konvensiyanın 1-ci maddəsində “kələliyin”, “kələ ticarətinin” anlayışları müəyyən edilib. Konvensiyanın xüsusiyyətlərindən biri onun 5-ci maddəsində məcburi əməklə bağlı yanaşmadır. Konvensiya məcburi əməyi qadağan etmir, lakin onun dövlət qurumlarının nəzarəti altında, ictimai maraqlar naminə və kələliyin formasına çevrilmədən tətbiqinə yer verir. Konvensiyanın 6-cı maddəsində cinayətkarların təqibi və cəzalandırılması, 7-ci maddəsi konvensiya öhdəliyinin milli hüquqda implementasiya vasitələri haqqında məlumatın qarşılıqlı mübadiləsini ehtiva edir [21].

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti İnsan hüquqları və informasiya hüququ üzrə UNESKO kafedrasının doktorantı

İnsan alverində kriminal istismarın tarixi formalarından biri də məcburi əməklə əlaqəlidir. Bu sahədə ilk beynəlxalq müqavilə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 29 sayılı Məcburi əmək haqqında 1930-cu il Konvensiyasıdır. Konvensiya 33 maddədən ibarət olub 1 may 1932-ci ildə qüvvəyə minmişdir. BƏT-in 187 üzvündən 178 dövlət Konvensiyanın iştirakçısıdır [41]. ABŞ, Əfqanıstan, Çin, Bruney, Cənubi Koreya və d. ölkələr konvensiyanı ratifikasiya etməmişlər. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə 29 sayılı Konvensiyaya qoşulub.

Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində məcburi əməyin tərifi verilib. Məcburi əmək hər hansı bir şəxsin hər hansı bir cəzaya məruz qalmaq təhdidi altında qəbul etməyə məcbur olduğu və könüllü təqdim etmədiyi istənilən xidmət və ya iş başa düşülür. Tərifdən belə məlun olur ki, məcburi əmək kələliyə bənzəməklə eyni zamanda kələlikdən fərqli olaraq mülkiyyət hüququ konsepsiyasını ehtiva etmir. Buna baxmayaraq şəxsin (qurbanın) azadlığının zorla və ya qeyri-qanuni məhdudlaşdırılması, əməyin kriminal istismarı onun vəziyyətini kələ vəziyyətinə yaxınlaşdırır. Məcburi əməyin ləğvi istiqamətində 29 sayılı Konvensiya mühüm rola malik olsa da bəzi nöqsanları da olmuşdur. Konvensiyada deyilir ki, iştirakçı dövlətlər məcburi əməyi qısa müddətdə ləğv etməlidirlər.

Göründüyü kimi dərhal deyil, Konvensiya ləğv etmə üzrə konkret müddət müəyyən etmir ki, bu da bəzi ölkələrə məcburi əməkdən istifadəyə imkan yaratmaq təəssüratı yaradırdı. Bunun nəticəsi olmuşdur ki, bir sıra ölkələrdə aparılan monitoring nəticəsində BMT strukturları, o cümlədən BƏT-in Baş Direktoru Konvensiyanın yetərsizliyi üzrə qənaət formalaşdırırlar [11].

XX əsrin 50-ci illərində kələliyə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlıq yeni normaların meydana gəlməsinə səbəb olur. İlk olaraq öncə ifadə etdiyimiz 1956-cı il Əlavə Konvensiya “məcburi əməyi” kələliyə bənzər praktika kimi qadağan etmək öhdəliyini ifadə edir. Lakin məcburi əməyi qadağan edəcək, onu beynəlxalq hüquq qaydasında tənzimləyəcək yeni beynəlxalq müqaviləyə ehtiyac yaranmış olur.

1957-ci il iyunun 25-də BƏT-in 105 sayılı Məcburi əməyin ləğvi haqqında Konvensiya qəbul edilir. Konvensiya 10 maddədən ibarətdir. 17 yanvar 1959-cu il tarixində hüquqi qüvvəyə minib [38, s.291]. Azərbaycan Respublikası 2000-ci ildə bu Konvensiyaya qoşulub. Konvensiyanı 175 dövlət ratifikasiya etmişdir [42]. Bu Konvensiyanın 29 sayılı Konvensiyadan əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, məcburi əməyi gecikmədən və tam ləğvi üzrə öhdəlik yaradır. Konvensiyanın məqsədi əvvəllər qəbul edilmiş, kələliyi və məcburi əməyi qadağan edən konvensiyalara əlavə olaraq, məcburi əməyin bəzi növlərinin ləğvi ilə bağlı yeni müddəalar müəyyənləşdirməkdən ibarət olmuşdur. Konvensiya iştirakçı dövlətlərdən məcburi əməyin onun 1-ci maddəsində müəyyən edilmiş bütün formalarının ləğv edilməsi üçün səmərəli tədbirlər görməyi tələb edir.

Məcburi əmək üzrə həm 29 sayılı, həm də 105 sayılı Konvensiyalar dövlət, ictimai qurumların tələb etdiyi xidmət və işləri, eləcə də xüsusi şəxslər tərəfin-

dən tələb ediləcək kəlaləyə, kabal əməyə, uşaq əməyinin bəzi formalarına tətbiq edilir. Qeyd etdiyimiz konvensiyalar məcburi əməyin anlayışını verməklə bərabər, həm də məcburi əməyin bütün formalarını qadağan etməyə yönəlməyib. Hələ 1926-cı il Kəlalik Konvensiyası (m.5) məcburi əməyi ictimai məqsədlər üçün, mərkəzi hakimiyyətin nəzarətində istisna halı kimi təsbit edib. Daha sonra Məcburi əmək haqqında 29 saylı Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndində “məcburi və ya icbari əməy”in anlayışına daxil edilməyən iş və xidmət sferaları sadalanır. Bunlara: 1) qanunun tələbinə uyğun tamamilən hərbi xarakterli işlər üçün tətbiq edilən xidmət və işlər; 2) özünü idarədən ölkənin vətəndaşlarının adətən mülki öhdəliklərinin bir hissəsi kimi yerinə yetirilən bütün işlər; 3) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş hökmə uyğun çalışdırılan hər hansı bir şəxsdən alınan istənilən iş və xidmət, bir şərtlə ki, bu iş və xidmət dövlət hakimiyyətinin nəzarəti və icraatı altında həyata keçiriləcək, həmin şəxs isə xüsusi şəxslərin, kompaniyaların və ya cəmiyyətlərin sərəncamına verilməyəcək və ya ötürülməyəcək; 4) normal həyat şəraitinə təhlükə yaradan fəvqəladə vəziyyət şəraitində, o cümlədən müharibə və ya təbii fəlakət (yanğın, su basqını, aclıq, zəlzələ, güclü epidemiya və ya epizotiya, zərərli heyvan və həşəratların yayılması) halında görülməsi zəruri olan istənilən iş və xidmətlər; 5) icma üzvləri tərəfindən yerinə yetirilən, kollektiv və onun üzvlərinə xeyir gətirən və ya buna görə də kollektivin üzvləri tərəfindən onların mülki öhdəliyi kimi dəyərləndirilə bilən və kollektiv və onun üzvləri tərəfindən məqsədmüvafiqliyi dəyərləndirilə bilən ictimai xarakterli kiçik işlər.

İnsan alveri ilə, kəlaləklə mübarizə sahəsində beynəlxalq müqavilələr sistemində BƏT-in konvensiyalarının əhəmiyyəti onunla izah edilməlidir ki, BƏT (29 və 105 saylı) “məcburi əməyin” anlayışını, onun formalarının qadağan edilməsini, bu anlayışa daxil edilməyən iş və xidmətləri müəyyən etmişdir. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrdən Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq Paktın 8-ci maddəsinin 3 (a) bəndində ifadə edilən “Heç kəs məcburi və öhdəlikləndirici əməyə məcbur edilə bilməz” fikri məcburi əməyin insan hüquqlarının pozuntusu kimi qiymətləndirilməsi qənaəti yaradır. Məcburi əməyin qadağan edilməsi, onun ayrı-ayrı hallarının istisna edilməsi üzrə beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiqi və təfsiri ayrı-ayrılıqda deyil, birlikdə qəbul edilməlidir. Zəif cəhətlərinə baxmayaraq BƏT-in 29 saylı Konvensiyası “məcburi əmək” ilə bağlı anlayışı daha dolğun ifadə etmişdir. Digər tərəfdən 29 saylı Konvensiyaya 2014-cü ildə qəbul edilən və Konvensiyanın keçid dövr üçün qəbul edilmiş 1-ci maddəsinin 2 və 3-cü bəndlərini, 3-24-cü maddələrini istisna edən Protokolun (Azərbaycan Respublikası istisna olmaqla 22 dövlət Protokolun iştirakçısıdır, Protokol 2016-cı ildə qüvvəyə minib) qadağanedicijimi isə daha effektiv sayılmalıdır [34].

BƏT-in Konvensiyaları ilə tənzimlənən “məcburi əmək” anlayışı genişləndirici təfsirlə qəbul edilməlidir. Məcburi əməyin istisna hallarından başqa bütün formaları, həmçinin “borc kabalası”, “təhkimlilik və asılı vəziyyət” və s. də

“məcburi əməyin” kriminal formalarını nəzərdə tutur. 29 və 105 sayılı BƏT Konvensiyaları “borc kabalasını” ifadə etməsə də, sonuncu Konvensiya özünün Preambulasında 1956-cı il Kələliyin, kələ alverinin və kələliyə oxşar institut və adətlərin ləğvi haqqında Konvensiyaya istinad edir. Əlavə Konvensiyanın 1 (a) maddəsində “borc kabalası, yəni borclunun borcunu ödəmək üçün öz əməyini, yaxud ondan asılı olan şəxsin əməyini girov qoyması (görölmüş işin ağılabatan dərəcədə müəyyən edilmiş dəyəri borcun ödənilməsində hesaba alınmırsa, yaxud bu işin müddəti məhdud, xarakteri isə müəyyən deyilsə) nəticəsində yaranan statusu, yaxud vəziyyəti” olaraq qəbul edilir.

Kabala sözünün etimologiyası ərəbcədən kabalet - “məcburiyyət müqaviləsi”, orta əsrlərdə tatarlar tərəfindən “borc öhdəliyi” kimi tətbiq edilən halı, vəziyyəti bildirir [22; 40]. Borc kabalasının anlayışına müraciət etməmizin səbəbi odur ki, insan alverinə məruz qalan şəxslərin (qurbanların) böyük hissəsi bu kriminal istismara da məruz qalırlar. Xüsusi olaraq əməkçi miqrantlar, qadın və uşaqlar daha geniş sayda bu cinayət əməlinin obyektinə çevrilirlər. Müasir dünyada uşaqların ərzaq, qida müqabilində kabal əməyə cəlb edilməsi ümumi problemə çevrilmişdir.

2. Uşaqların və qadınların istismarına qarşı mübarizə

Bu hüquq pozuntusu həm milli, həm də transsərhəd müstəvidə törədilməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, yenə də BƏT çərçivəsində 1999-cu ildə Uşaq əməyinin qadağan edilməsi və ən pis formalarının aradan qaldırılması üzrə təcili tədbirlər haqqında 182 sayılı Konvensiya (19 noyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minib, 181 ölkə iştirakçısıdır, Azərbaycan Respublikası 30 mart 2004-cü ildə qoşulub) [25, s.1207; 41], uşaqların işləməsinə icazə yaşı üçün 1973-ildə 138 sayılı Minimal yaş həddi haqqında Konvensiya qəbul edilib. 182 sayılı BƏT Konvensiyası 29 sayılı Konvensiyaya, kələliklə bağlı 1956-cı il Əlavə Konvensiyaya istinad etməklə məsələnin hərtərəfli həllinə istiqamətlənib. 182 sayılı Konvensiyanın 3-cü maddəsinin a bəndində deyilir ki, kələliyin və kələliyə bənzər praktikanın bütün formalarının, məsələn, uşaqların satılması və onlarla ticarət, borc kabalası və təhkimli vəziyyət, həmçinin məcburi və ya öhdəlikləndirici əmək, eləcə də hərbi münafişələrdə uşaqların istifadəsi üçün seçilib toplanması bu Konvensiyanın məqsədləri baxımından “uşaq əməyinin ən pis formaları” termininə aid edilir. [43]

Uşaqların hüquqlarının qorunması üzrə müddəa - prinsiplər 182 sayılı Konvensiyadan 10 il öncə 1989-cu ildə Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyasının qəbulu ilə müəyyən edilmişdir. Konvensiya 54 maddədən ibarət olub 1990-cı hüquqi qüvvəyə minib. Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə qoşulub. 1989-cu il Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya uşaq hüquqları üzrə qəbul edilmiş bir çox beynəlxalq aktları yeniləmiş, sistemləşdirmiş və yenilərinin qəbulunu təşviq etmişdir. 1989-cu il Konvensiyasının yaradıcılarının da əsas məqsədi, uşaqlara aid, onların daha yaxşı maraqlarının nəzərə alınması yolu ilə, insan

hüquqları sahəsində beynəlxalq aktların normalarının vahid kompleks şəkildə təsbit edilməsi olmuşdur [18, s.98].

Konvensiyada ifadə edilmiş “uşaqların istənilən istismar formasından qorunması” tələbi hələ Millətlər Liqasında 1924-cü ildə qəbul edilən Uşaq hüquqlarının Cenevrə Bəyannaməsində təsbit olunmuşdu. Konvensiyada həm şəxsi, həm də sosial-iqtisadi hüquqları özündə ehtiva edən uşaq hüquqlarının geniş dairəsi öz əksini tapmışdır. Konvensiyada uşaq alveri, uşaqların cinsi istismarı və məcburi əməyə cəlb edilməsi birbaşa qadağan edilmişdir (m.35).

Uşaqların şəxsi toxunulmazlığı üzrə Konvensiya dəqiq normalar müəyyən edir. Konvensiyanın 35-ci maddəsi “istənilən formada və hər hansı bir məqsəd üçün uşaqların oğurlanmasını, onlarla ticarəti və ya onların qaçaqmalçılığını” qadağan edir. Konvensiyada uşaqların ticarəti (alveri) üzrə qadağanlar geniş sferaları əhatə edir. Uşaqların ailələrindən, hətta ailələrin razılığı ilə istismar, həmçinin fahişəlik məqsədilə verilməsi, götürülməsi və d. hallar da qadağan edilən və cəzalandırılmalı əməllərin dairəsinə aid edilir. 2000-ci il mayın 25-də Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyaya Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakültativ Protokol (173 dövlət Protokolun iştirakçısıdır, Azərbaycan Respublikası 2002-ci ildə qoşulmuşdur) və Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakültativ Protokol qəbul olunmuşdur. Birinci Protokolun 1-ci maddəsində uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası qadağan edilmişdir.

Konvensiyanın 3-cü maddəsində əməlin kriminallaşdırılması öhdəliyi ifadə edilib. Protokolda göstərilir ki, hər bir iştirakçı dövlət, bu əməllərin ağır xarakterini nəzərə almaqla onların törədilməsinə görə müvafiq cəzalar nəzərdə tutmalı (m.3.3), həmin əməllərə görə hüquqi şəxslərin cinayət, inzibati və ya mülki məsuliyyətini müəyyən etməlidir (m.3.4). İştirakçı dövlətlər, habelə Protokolla qadağan edilmiş əməllərdən zərər çəkmiş uşaqların hüquq və mənafelərinin qorunması istiqamətində geniş məzmunlu tədbirlər görməlidirlər (m.8).

Protokolun 10-cu maddəsində qeyd edilir ki, İştirakçı dövlətlər uşaq alveri, uşaq fahişəliyi, uşaq pornoqrafiyası və uşaq seks-turizmi ilə əlaqədar əməllərin törədilməsində təqsirli olan şəxslərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi, təhqiqat aparılması, cinayət təqibi və cəzası məqsədi ilə çoxtərəfli, regional və ikitərəfli razılaşmalar yolu ilə beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi üçün bütün zəruri tədbirləri görürlər. İştirakçı dövlətlər, həmçinin öz orqanları, milli və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və beynəlxalq təşkilatlar arasında beynəlxalq əməkdaşlığa və əlaqələndirməyə dəstək verirlər. Qeyd edilən Protokol Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 1, 11, 21, 32, 33, 34, 35 və 36-cı maddələrinin müddəalarının həyata keçirilməsinə dəstək vermək üçün iştirakçı dövlətlərin uşağın uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyasından müdafiəsinə zəmanət verilməsini təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirməli olduqları tədbirlərə daha geniş xarakter verməyi məqsəduyğun hesab edərək qəbul edilmişdir [23].

6 sentyabr 2000-ci il tarixli Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakültativ Protokol (m.1-4) uşaqların məcburi qaydada silahlı qüvvələrin tərkibinə cəlb edilməsinə və silahlı münaqişələr zamanı onlardan istifadə edilməsinə qadağa qoyur [36, s.415-486]. Protokol Azərbaycan Respublikası tərəfindən 2 aprel 2002-ci ildə ratifikasiya edilmişdir. Protokolda 158 dövlət iştirak edir [32]. Protokol 12 fevral 2002-ci ildə hüquqi qüvvəyə minib [19].

Uşaqların xüsusi qaydada müdafiəsi onların yaş həddi ilə də əlaqələndirilir. Fakültativ Protokolun Preambulasında, həmçinin beynəlxalq humanitar hüquq üzrə 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına I və II Əlavə Protokollarda (uyğun olaraq m.77 və m.4) 15 yaşından aşağı yaşda olan uşaqların hərbi münaqişələrə cəlb edilməsi qadağan edilir və qadağa adət norması kimi qəbul edilib [2, s.549-550].

Uşaqların hüquqlarının qorunması üzrə digər akt BMT Baş Məclisinin 2000-ci il 15 noyabr tarixli 55/25 sayılı qətnaməsi ilə qəbul olunmuş İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında 2000-ci il Protokolu 2003-cü il dekabrın 25-də qüvvəyə minmişdir [8, s.485-491]. Hazırda 171 dövlət Protokolu iştirakçısıdır [39]. Protokolun 2-ci maddəsində onun əsas məqsədlərindən insan alverinin qarşısının alınması və onunla mübarizə və bu zaman qadın və uşaqlara xüsusi diqqət yetirilməsi və s. qeyd edilir [20]. İnsan alveri ilə mübarizədə uşaqların sosial iqtisadi istismarına qarşı beynəlxalq müqavilələrdən BƏT-in Minimum yaş həddi haqqında 1973-cü il 138 sayılı Konvensiyası, öncə ifadə etdiyimiz 1999-cu il 182 sayılı və d. iştirakçı dövlətlər üçün imperativ xarakterli öhdəliklər müəyyən etmişdir.

İnsan alverində xüsusi qaydada hüquqları müdafiə edilməli şəxslərdən qadınların qorunmasında beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq üzrə beynəlxalq müqavilələr də xüsusi bir normativ tənzimləmə qaydası yaratmışdır. Öncə ifadə etdiyimiz 1949-cu il fahişəliyin istismarı haqqında Konvensiya bəzi yeniliklər gətirsə də qadınların hüquqlarından çox fahişəliyə qarşı istiqamətlənmişdi. Uşaqlarla əlaqəli olduğu kimi qadınlara münasibətdə bir sıra faktorların təşviqedicili amillərinin aradan qaldırılması tələb edilir. Aclıq, qeyri-bərabərlik, qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilik insan hüquqları üzrə təməl normalar pozulmaqla insan alverini və istismarı da artmaqdadır.

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası insan alveri ilə mübarizədə xüsusi məqsədə malikdir. Konvensiyanın 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, iştirakçı dövlətlər qadın alverinin bütün formalarının və qadınların fahişəliyinin istismarının qarşısını almaq üçün qanunvericilik də daxil olmaqla bütün müvafiq tədbirləri görməlidirlər. Konvensiyada “qadınlara qarşı ayrı-seçkilik” anlayışı müəyyən edilmiş, habelə iştirakçı dövlətlər üçün hüquq bərabərliyi prinsipinin həyata keçirilməsinə və hər cür ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına yönəlmiş bir sıra öhdəliklər müəyyən olunmuşdur. Konvensiya beynəlxalq səviyyədə nəzarət proseduruna da yer vermişdir. Konvensiyanın 1999-cu ildə qəbul olunmuş Fakültativ Proto-

kolunun 8-ci maddəsinə görə, qeyri-hökumət təşkilatları da daxil olmaqla, istənilən şəxs Konvensiya əsasında fəaliyyət göstərən Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə Komitəyə bu və ya digər dövlətdə qadınlara qarşı işgəncə praktikasına və ya ayrı-seçkiliyin sistemətik tətbiqinə aid məlumat təqdim edə bilər.

Beynəlxalq müqavilə qaydasında hüquq müdafiə yanaşması insan alveri ilə mübarizədə ayrı-ayrı şəxslərin hüquq və imkanlarını genişləndirməklə onların qurbana çevrilməsinin qarşısının alınmasında mühüm təminatlar yaratmış olur [4, s.51; 17, s.53-81]. Hüquq müdafiə yanaşması imkan verir ki, insanların bəzilərinin “kənüllü” olaraq miqrasiya etməsi, bəzilərinin isə belə tədbirə getməməsinin səbəbləri araşdırılsın. Qurbana çevrilmə təhlükəsinə açıq olan şəxslərin real, səmərəli preventiv tədbirlərlə qorunması hüquq müdafiə prinsipi əhəmiyyətlidir. Qurbana çevrilməyə açıq olan şəxslərin müdafiəsi üçün beynəlxalq hüquq preventiv tədbirlərə də xüsusi yer verir.

İnsan alveri ilə mübarizədə son dövrün əsas aktı olan Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı BMT-nin 2000-ci il Konvensiyasının İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında 2000-ci il Protokolunun (Protokol 20 maddədən ibarətdir) [9, s.319] 2-ci maddəsində onun əsas məqsədləri göstərilmişdir. Həmin məqsədlərdən:

1) insan alverinin qarşısının alınması və onunla mübarizə, qadın və uşaqlara xüsusi diqqət yetirilməsi;

2) insan alveri qurbanlarının hüquqlarına tam hörmətin təmin edilməsi ilə onların müdafiəsi və onlara kömək göstərilməsi;

3) bu məqsədlərə nail olmaq üçün İştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın həvəsləndirilməsi ifadə edilib. Protokol (m.5) insan alverini qanunvericiliklə kriminallaşdırmanı ifadə etməklə yanaşı qurbanların müdafiəsi və preventiv tədbirlər üzrə geniş, kompleks öhdəliklər müəyyən etmişdir.

İnsan alverinin qarşısının alınması, əməkdaşlıq və digər tədbirlərlə əlaqəli məsələlər BMT-nin 2000-ci il Konvensiyasının İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında 2000-ci il Protokolunun 9-cu maddəsində tənzimlənmişdir. İştirakçı dövlətlər insan alverinin qarşısını almaq və insan alverinin qurbanlarını, xüsusən qadınları və uşaqları yenidən bu cinayətin qurbanı olmaqdan qorumaq məqsədi ilə kompleks əsasda siyasət müəyyənləşdirməli, proqramlar və digər tədbirlər işləyib hazırlamalı və qəbul etməlidirlər. İnsan alverinin qarşısının alınmasına və onunla mübarizəyə yönəlmiş tədqiqatların və informasiya mübadiləsinin aparılması, həmçinin sosial-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi kimi tədbirlər görülməlidir. Yoxsulluq, aşağı sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi və bərabər imkanların olmaması kimi amillərin təsirinin azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər nəzərdən keçirilməlidir.

Protokol əlavəsi olduğu əsas sənəddə - Konvensiyanın 31.7-ci maddəsində də əlverişsiz sosial-iqtisadi şəraitin aradan qaldırılması ilə miqrasiya, insan alve-

ri nəticəsində istismar qurbanlarının qorunması ifadə edilib. Protokolda iştirakçı dövlətlərin hüquq mühafizə, miqrasiya və ya digər müvafiq orqanları məlumat mübadiləsi yolu ilə əməkdaşlıq etməlidirlər.

Protokolda deyilir ki, iştirakçı dövlətlər hüquq mühafizə, miqrasiya və digər orqanların əməkdaşlarının insan alverinin qarşısının alınması məsələləri üzrə hazırlığını yüksəltməlidirlər. Hazırlıq insan alverinin qarşısının alınması, onunla məşğul olan şəxslərin cinayət təqibi və insan alveri qurbanlarının müdafiəsi istiqamətində bərqərar olmalıdır. Hazırlıq zamanı insan hüquqları, eləcə də uşaqların problemləri və gender problemləri nəzərə alınmalı, qeyri-hökumət təşkilatları və vətəndaş cəmiyyətinin digər üsürləri ilə əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə kömək etməlidir (m.10). Protokolun ən üstün tənziyyətə əhəmiyyətlərindən biri məhz insan alverinə qarşı mübarizədə preventiv tədbirlərə, həmin cinayətə məruz qalmanın açıqlığını müəyyən etməyə istiqamətlənməsidir [33, s.227-239].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi insan alverinin qarşısının alınmasında və onunla mübarizədə sərhəd nəzarəti tədbirləri mühüm yer tutur. Protokolun 11-ci maddəsində deyilir ki, insanların sərbəst hərəkət etməsi ilə bağlı beynəlxalq öhdəliklərə xələl gətirmədən dövlətlər insan alverinin qarşısını almaq və onu aşkara çıxarmaq üçün tələb olunan sərhəd nəzarəti tədbirləri müəyyən etməli; insan alveri əməllərini törədərkən kommersiya daşıyıcıları tərəfindən istismar olunan nəqliyyat vasitələrindən istifadəsinin qarşısını almaq üçün qanunvericilik sahəsində və digər sahələrdə müvafiq tədbirlər görülməlidirlər. Kommersiya daşıyıcıları, o cümlədən istənilən nəqliyyat şirkəti və ya istənilən nəqliyyat vasitəsinin sahibi yaxud operatoru üçün belə bir vəzifə müəyyən olunmalıdır ki, onlar bütün sərnişinlərin getdikləri dövlətin ərazisinə daxil olmaqdan ötrü zəruri sənədlərə malik olduqlarına əmin olsunlar. Bu öhdəliyin pozulması halında qanunvericilikdə müvafiq sanksiyalar müəyyənləşdirilməlidir. Bundan başqa insan alveri cinayətlərinin törədilməsində iştirak etmiş şəxslərə ölkəyə daxil olmaları üçün viza verilməsindən imtina edilməsi və ya onlara verilmiş vizaların ləğv edilməsi üçün əsaslar nəzərdə tutulmalıdır. Burada dövlətlərarası əməkdaşlığa, qurumlararası əlaqələrə xüsusi yer verilir. İştirakçı dövlətlərin, sərhəd nəzarəti orqanları arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, birbaşa əlaqənin yaradılması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Protokolda insan alveri ilə mübarizədə preventiv tədbirlərin biri də ondan ibarətdir ki, iştirakçı dövlətlər ərazilərində yaşayan şəxslərin başqa ölkələrə getmək üçün verilən sənədlər (məsələn, pasport, şəxsiyyət vəsiqəsi və s.) ilə keyfiyyətdə olmalıdır ki, bu sənədlərdən qanunsuz istifadə və ya onların saxtalaşdırılması maksimum dərəcədə çətin olsun. İştirakçı dövlətlər hər hansı digər iştirakçı dövlətin xahişi ilə insan alveri üçün istifadə olunmasına şübhə yaradan sənədlərinin qanuniliyini və etibarlığını ağılabatan müddət ərzində yoxlamalıdır.

Protokolun insan alverinə qarşı beynəlxalq əməkdaşlıqdakı hüquqi əhəmiyyətini onun bir sıra üstün tənziyyətə mexanizmləri ilə müəyyən etmək olar. Əvvəla Protokol insan alverində tətbiq edilən vasitələrə, metodlara münasibətdə

genişləndirici təfsirdən çıxış edir. Məsələn, Protokolun 3-cü maddəsinin (c) bəndində deyilir ki, uşağın istismar edilməsi məqsədi ilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya alınması, hətta bu maddənin (a) yarım bəndində göstərilən hər hansı bir təsir vasitələrinin istifadəsi ilə bağlı olmadığı təqdirdə belə “insan alveri” hesab edilir.

Göründüyü kimi bu maddədə güc və ya məcburiyyət elementinin olmasına, ona sübut edilməsinə zərurət yoxdur. Protokol çərçivəsində “istismar” termini özündə digər şəxslərin fahişəliyini və ya digər şəxslərin seksual istismarını, məcburi əmək və xidməti, köləlik və ya köləliyə bənzər adətləri, asılı vəziyyəti və ya orqanların götürülməsini ehtiva edir. Bu Protokol bu sahədə qəbul edilmiş digər müqavilələr vasitəsilə seksual istismarın digər formalarını da ehtiva edir. Məsələn, uşaqlarla əlaqəli pornoqrafiya istehsalı da seksual istismara aid edilir.

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın 2000-ci ildə qəbul edilmiş Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakültativ Protokolun 1-ci maddəsində uşaq alveri, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyasının qadağan edilməsi barədə müddəalar mövcuddur. 2-ci maddə isə hər üç terminin anlayışını izah edir. Müvafiq sənədin 3-cü maddəsi isə dövlətlərin üzərinə bir sıra vəzifələr qoyur ki, onlardan biri də, uşağın cinsi istismarı; uşaq orqanlarının mükafat müqabilində verilməsi; uşaqların məcburi işləri görmək üçün istifadə edilməsi məqsədi ilə təklif edilməsi, verilməsi və ya alınması; uşağın övladlığa verilməsinə qeyri-qanuni razılıq verilməsi ilə bağlı müddəaları öz cinayət qanunvericiliyinə daxil etmələrindən ibarətdir.

Formal olaraq Protokol uşaqların insan alverinin obyektinə düşməsinə beynəlxalq sərhədlərin keçilməsi vəziyyəti ilə şərtləndirir. Lakin yenə də Protokolun istinad etdiyi 1956-cı il Əlavə Konvensiyasının 1-ci maddəsinin (d) bəndinin pozulması ilə uşaqların hətta öz ölkələri daxilində (hər hansı bir sərhədi keçmədən) evlərindən uzaq işlər üçün seçilməsi halında onlar “insan alveri obyektinə” düşmüş sayılırlar. Hesab edilir ki, belə olan halda uşaqlar hər cür istismara açıq vəziyyətə gətirilmiş olurlar. Protokol insan alverində qurbana çevrilmiş şəxslərin müdafiəsi üçün iştirakçı dövlətlər üçün belə bir öhdəlik müəyyən edir ki, qurbanın, xüsusən də uşaqların yaşı, cinsi və xüsusi keyfiyyətləri nəzərə alınmaqla tədbirlər təmin etsinlər (m.6). Protokol insan alveri ilə mübarizədə digər analogi sənədlərdən daha yüksək müdafiə standartları müəyyən edib [3, s.198; 5, s.157; 14, s.397-430].

Məsələn, Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə ölkəyə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokol əsasən ümumi problemlərin həllini nəzərdə tutur [35]. Mühacirlərin qanunsuz ölkəyə gətirilməsi əleyhinə Protokolun 16-cı maddəsi iştirakçı dövlətlərdən qadınlara və uşaqlara münasibətdə onların xüsusi ehtiyaclarının nəzərə alınması ilə müdafiə tədbirləri görmələrini ifadə etməklə məsələni bitirmiş olur. Müvafiq ehtiyacların nədən ibarət olduğunu müəyyən etmək üçün şübhəsiz ki, yenidən İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Protokola müraciət edilməlidir. Protokol beynəlxalq

xalq sərhədlərin keçilməsi ilə mütəşəkkil qrupun iştirakı halı üçün tətbiq edilir [1, s.198]. Bu mənada Protokol əlavəsi olaraq qəbul edilən Konvensiya ilə birlikdə nəzərdən keçirilməlidir.

3. İnsan alverinə qarşı mübarizədə miqrantların hüquqlarının qorunması

İnsan alverinə qarşı mübarizədə beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın xüsusi istiqamətlərindən miqrasiya mütəmadi olaraq meydana çıxan problemlərdəndir [16]. İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq müqavilələrdə iştirakçı dövlətlər əksər halda miqrasiyanın qarşısının alınması tədbirləri üzrə öhdəlik götürməyə meylli olurlar. Bunun da səbəbi məlumdur. İştirakçı dövlətlər fərqli sosial-iqtisadi və d. problemlərlə meydana gələn insan alveri ilə mübarizə etməkdənsə, daha sadə vasitə kimi sərhəd nəzarətinin gücləndirilməsi ilə məsələləri həll etməyə çalışırlar [27].

Yenə də Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokolun 2-ci maddəsinə müraciət edərkən də ilkin yerdə qeyri-qanuni mühacirətə qarşı mübarizə üzrə əməkdaşlıq dayanır. Bu ciddi boşluq sayılmalıdır. Həmin maddədə deyilir ki, bu Protokolun məqsədi miqrantların sərhəddən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını almaq və onunla mübarizə aparmaqdan, habelə bu məqsədlərə nail olmaq üçün sərhəddən qanunsuz keçirilmiş miqrantların hüquqlarının müdafiəsi zamanı İştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığın təşviq edilməsindən ibarətdir.

Göründüyü kimi mühacirlərin hüquqlarının müdafiəsi arxa planda dayanmaqdadır. Bu cinayətlər nə qədər oxşar xüsusiyyətlərə malik olsalar da fərqli tərkibləri ehtiva edirlər. İnsan alverinin beynəlxalq miqrasiyadan təzahür edən “insan qaçaqçılığından” fərqləri Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı BMT Konvensiyasına əlavə olunmuş Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokolun (146 dövlət Protokolun iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası 2003-cü ildə qoşulub) adından da görmək mümkündür. Protokolun 3-cü maddəsində mühacirlərin qeyri-qanuni gətirilməsi “birbaşa və ya dolayısıyla maliyyə və ya digər qazanc əldə etmək məqsədi ilə şəxsin vətəndaşı olmadığı, yaxud daimi yaşamadığı iştirakçı dövlətin ərazisində qanunsuz girməsini təmin etmək” olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

Protokolun 5-ci maddəsində deyilir ki, bu Protokol miqrantların cinayət təqibinə tətbiq edilə bilməz, yalnız o səbəbə görə ki, onlar həmin Protokolun 6-cı maddəsində göstərilən cinayətlərin obyektli olmuşdurlar. Protokolun 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsi qeyri-qanuni mühacir “alverini” ehtiva edir. Həmin maddədə deyilir ki, hər bir iştirakçı dövlət aşağıdakı əməlləri, onlar qəsdən və birbaşa və ya dolayısı maliyyə və ya digər maddi mənfəət almaq məqsədi ilə törədildikdə, cinayət qanunu ilə cəzalandırılan əməl kimi tanımaq üçün lazımı qanunverici və digər tədbirlər görür: miqrantların sərhəddən qanunsuz keçirilməsi; əməllər miqrantların sərhəddən qanunsuz keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması məqsədi ilə törədilərkən: ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək üçün saxta sənədin və ya şəxsiyyət vəsiqəsinin düzəldilməsi; bu cür sənədin əldə olunması və ya verilməsi və

ya bu cür sənədə malik olmaq; aidiyyəti dövlətin vətəndaşı olmayan və ya onun ərazisində daimi yaşamayan hər hansı bir şəxsə bu bəndin (b) yarım bəndində göstərilən üsullar və ya digər hər hansı bir qeyri-qanuni vasitələrlə qanuni qalmaq üçün zəruri olan qanuni tələblərə riayət etməməklə, bu dövlətin ərazisində qalmağa imkanın yaradılması. Dolayısı ilə Protokolun 3-cü maddəsində ifadə edilən tərifdən də görüldüyü kimi insan “qaçaqmalçıların” xidmətləri insanlar təyinat yerinə yetişdikdə artıq başa çatır. İnsan alverində isə istismar əsasən sonradan başlayır. İnsan alverinin xüsusən, qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Protokolda isə ifadə edilmiş tərif məzmununa görə daha genişdir. Protokolun layihəsi hazırlanarkən ümumi mövqə ondan ibarət idi ki, istismarın digər formaları da bu tərifə daxil edilsin. Məcburi əmək haqqında 1930-cu il Konvensiyasında tərifi verilmiş “məcburi əmək” termininin və d. istismar formalarının da əlavə olunması təklif edilirdi [31, s.446].

Protokoldan fərqli olaraq Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokol “qeyri-qanuni gətirilməni mütləq transsərhəd” yerdəyişmə ilə şərtləndirir. Düzdür insan alveri anlayışının həcmi adı çəkilən Protokolun 4-cü maddəsi ilə məhdudlaşdırılmış və həmin maddədə göstərilir ki, insan alveri əməli öz xarakterinə görə transmilli olmalıdır. Lakin insan alverinin bir dövlət daxilində törədilməsi də mümkündür.

Başqa bir mühüm fərq transsərhəd insan alveri törədilərkən dövlətin ərazisinə daxil olma həm qanuni, həm də qeyri-qanuni ola bildiyi halda insan “qaçaqmalçılığı” isə qanunsuz daxil olma ilə baş verir. Həm mühacirlərin qanunsuz daşınması, həm də insan alveri cinayətlərinin (hər iki Protokolun Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyanın əlavələri kimi) ümumi, oxşar xüsusiyyətləri [7; 26, s.310-315] üstünlük təşkil etsə də həmin davranışlar fərqli tərkiblər yaratmaqla diqqətə gəlir. Qeyd edilən fərqləndirmə dövlətdaxili hüquq normalarının qəbul edilməsində, bu normaların tətbiqi və təfsirində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu fərqlər mövcud olduğu üçün həmin cinayət tərkibinin də ifadə etdiyimiz Protokollara uyğun implementasiya edilməsi vacibdir.

4. İnsan alverinin transmilli mütəşəkkil cinayət kimi tanınması

BMT Baş Məclisi 1998-ci ildə transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə üçün beynəlxalq hüquqi rejimi yaratmaq məqsədi ilə Xüsusi Komitə təsis etmiş olur. Xüsusi Komitənin hazırladığı konvensiya layihəsi BMT Baş Məclisinə təqdim edilir [29, s.350]. Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı BMT Konvensiyası 2000-ci il noyabrın 15-də BMT Baş Məclisinin 55/25 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir. 189 dövlət Konvensiyanın iştirakçısıdır [24]. Azərbaycan Respublikası da Konvensiyanın iştirakçısıdır.

Konvensiyanın məqsədi transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması sahəsində əməkdaşlığa əsas yaratmaqdan ibarətdir. Bu Konvensiya transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə beynəlxalq birliyin ilk ciddi beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığa cəhdidir [13, s.975-1004]. Konvensiyada “mütəşəkkil cinayətkar qrup”, “cinayətdən əldə edilən gəlirlər” kimi anlayışlara

tərif verilmiş, hər hansı fəaliyyətin transmilli cinayət hesab edilməsi üçün zəruri olan digər terminlər yer almışdır.

Konvensiyada transmilli mütəşəkkil cinayətkar qrup üçün də anlayış verilmişdir. Transmilli mütəşəkkil cinayətkar qrup kimi ən azından üç nəfərdən az olmayan şəxsin formalaşdırdığı qrup ifadə edilir (m.2(a)). Məlumdur ki, praktik planda insan alveri həmin qrupu formalaşdıran saydan az tərkibdə də həyata keçirilə bilər. Ehtimal etmək olar ki, Konvensiyanı tərtib edənlər “mütəşəkkil cinayətkarlıqla” mübarizədə dövlətlərarası əməkdaşlığı təşviq etmək üçün belə bir tərkib müəyyən ediblər. Lakin həlledici olan insan alveri qurbanlarının hüquqlarının qorunması təşkil edir. Qurbanların hüquqlarının qorunması mövqeyindən “mütəşəkkil qrupun” olub-olmaması və ya birdən çox şəxsin məsuliyyət daşması əhəmiyyətli deyil. Bunun üçün Konvensiyanın 2(a) maddəsində ifadə edilən “mütəşəkkil cinayətkar qrup” anlayışındakı say tərkibi “birdən çox” mənası ilə əvəzlənə bilər. Konvensiyadakı bu ifadə etdiyimiz məhdudiyət Konvensiyanın İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Protokolundakı digər məhdudiyətlərlə daha da genişləndirilir. Protokolun tətbiqi üçün hüquq pozuntusunun və ya qurbanın transsərhəd vəziyyətə düşməsi tələb edilir. İnsan alverinə, kələ ticarətinə qarşı mübarizə üzrə qəbul edilmiş əvvəlki beynəlxalq müqavilələrdə “transsərhəd” və ya “beynəlxalq sərhədlərin” keçilməsi tələbi ifadə edilmişdir. Hesab edirik ki, hüquq tətbiqetmə prosesində qurbanın insan alveri obyektinə çevrilməsi ilə pozulan hüquqlarına əsas diqqət yetirilməlidir.

Transsərhəd daşınma, mütəşəkkil qrupun sayı fakültativ əlamət olaraq qəbul edilməlidir. Konvensiya ilə cinayət əməli hesab edilmiş bir sıra əməlləri iştirakçı dövlətlər kriminallaşdırmalıdır [15, s.172-198]. Konvensiyaya əlavə olaraq üç Protokol qəbul edilmişdir: Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə ölkəyə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokol; İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Protokol və Odlu silahların qanunsuz hazırlanması və dövriyyəsi haqqında Protokol. Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə ölkəyə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokol [20] (2004-cü il yanvarın 28-də qüvvəyə minmişdir) quru, dəniz və hava ilə mühacirlərin ölkəyə qanunsuz gətirilməsinin qarşısını almağa yönəlib. Eyni zamanda bu məqsədə nail olmaq üçün qanunsuz gətirilmiş mühacirlərin hüquqlarını qorumaq məqsədilə iştirakçı dövlətlər arasında əməkdaşlığı təmin etməyə yönəlmişdir [30, s.106-129].

Məlum olduğu kimi insan alverində “insan alveri” anlayışı baxımından üç elementin - fəaliyyətin (uşaqlara münasibətdə istisna təşkil edən), üsulun və məqsədin müəyyən edilməsi zərurəti yaranır. İfadə etdiyimiz elementlər (əlamətlər) insan alveri ilə mübarizədə beynəlxalq müqavilələrin ümumiləşdirici əlamətini, hüquq pozuntusu üzrə vahid tərkibi formalaşdırır. Qeyd edilən bu nəticə ilə bərabər onu da ifadə etməliyik ki, İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Protokolda mü-

əyyən edilən cinayət fəaliyyətinin anlayışı insan alveri ilə mübarizə üzrə qəbul edilmiş beynəlxalq müqavilələrin anlayışından, o cümlədən “nəzarət və məcburiyyət” vasitələrinin anlayışından geniş olmaqla, həm də “aldatma və hakimiyyətdən sui-istifadə” hallarını qurbanın təhdidə məruz qalmaq vəziyyətini də təsbit edir. Bu məsələnin həlli zamanı Protokolun tənзимedici mövqeyi ondan ibarətdir ki, “hakimiyyətdən, mövqedən sui-istifadə” ona gətirib çıxarır ki, qurban “real və zəruri seçim imkanına malik olmur” və sui-istifadəyə tabe olur. Hələ Protokolun hazırlıq mərhələsində də “asililik vəziyyəti” qurbanın tələb edilən xidməti yerinə yetirməkdən başqa seçənəyinin olmaması kimi şərh edilirdi [6, s. 321-345].

Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə ölkəyə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokol insan alverində istismarı, bir tərəfdən hakimiyyət mövqeyindən istifadəçinin qeyri-məhdud basqısını, digər tərəfdən qurbanın müdafiəsiz vəziyyəti ilə özünün gəlirini iradəsindən asılı olmayaraq verməsi ilə şərtləndirir. Protokolun digər mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, qurban ölkəyə qanuni yolla gəldiyi halda da “insan alverinin obyektinə çevrilməsi kimi” tanınmalı və müdafiə ediləməlidir. Protokol özünün 2-ci maddəsində əsas məqsəd kimi qadın və uşaqlara xüsusi diqqət yetirərək, insan alverinin qarşısının alınmasından və onunla mübarizə etməklə (a) bərabər alver qurbanlarının “insan hüquqlarına tam hörmət bəsləyərək müdafiə və yardım etməkdən” (b) ibarət olduğunu bəyan edir.

Protokol qurbanların ümumtanınmış hüquqlarına istinad etsə də “qurbanlara yardım və onların müdafiəsi” (m.6) qaydası iştirakçı dövlətlərin diskresion səlahiyyətindədir [12, s.106-119]. Başqa sözlə, hüquq tətbiqetmə qaydalarına münasibətdə iştirakçı dövlətlərin fəaliyyəti imperativ formada qəbul edilsə, qorunma tədbirləri “qanunvericiliyin imkan verdiyi həcmdə” (m.6.1), “zərurət olduğu halda”, “qurbanların öz ərazisində olan müddət ərzində onların fiziki təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır” (m.6.5) kimi yumşaq və qeyri-müəyyən öhdəliklər Protokolun beynəlxalq hüquqi əhəmiyyətini azaltmaqla onun səmərəliliyinə də mənfi təsir göstərir. Öncə də ifadə etdiyimiz kimi başqa bir nöqsan qurbanların təyinat ölkəsində saxlanılmasına icazənin onların hüquqi mühafizə qurumları ilə əməkdaşlığı ilə şərtləndirilməsidir. İnsan alveri ilə mübarizədə Protokolun əsas istiqamətinin qurbanların müdafiəsi olmaması onun III hissəsindən də görünməkdədir. Bu hissədə insan alverçilərinə qarşı mübarizə (m.9), informasiya mübadiləsi və kədr hazırlığı (m.10), sərhəd nəzarəti tədbirləri (m.11), sənədlərin etibarlılığı (m.13) üzrə məsələlərdə iştirakçı dövlətlər II hissədə qurbanlarla əlaqəli məsələlərə nisbətə daha konkret niyyət ifadə etmişlər.

Protokolun III hissəsinin “hard law”, II hissəsinin isə “soft law” qaydasına baxmayaraq onun 14-cü maddəsinin 1-ci hissəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Həmin maddədə deyilir ki, bu Protokolda heç nə beynəlxalq hüquqa əsasən, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquqa əsasən və xüsusilə də bunlar tətbiq olunduğu zaman qaçqınların statusuna aid olan 1951-ci il Konvensiyasına və 1967-ci il Protokoluna və onlarda

təsbit edilmiş qovulmamaq prinsipinə əsasən dövlətlərin və ayrı-ayrı şəxslərin hüquqlarına, öhdəliklərinə və məsuliyyətinə toxunmur.

Göründüyü kimi Mühacirlərin quru, dəniz və hava ilə ölkəyə qanunsuz gətirilməsi əleyhinə Protokolun həmin (14-cü) maddəsindən çıxan nəticə ondan ibarətdir ki, insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normaları miqrasiyanı tənzim edən sərhəd nəzarəti və ya buna bənzər hər hansı normalara münasibətdə prioritet xüsusiyyət kəsb etməkdədir. Protokolun və onunla birlikdə qəbul edilmiş digər beynəlxalq sənədlərin digər mühüm çatışmazlığı həmin aktların iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcək bilavasitə beynəlxalq nəzarət mexanizminin olmamasıdır. Həm beynəlxalq qurumlar çərçivəsində [10, s.11], həm də beynəlxalq hüquq doktrinində [28, s.45-51] hələ fahişəliyin üçüncü şəxslər tərəfindən istismarı haqqında 1949-cu il Konvensiyasına münasibətdə bu məsələ neqativ ünsür olaraq ifadə edilmişdi. Müvafiq problemin aradan qaldırılması beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı da səmərəli edə bilər.

Nəticə

Yekun olaraq insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarının dövlətlərin inzibati tədbirlərindən üstün olduğu vurğulanır. Qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin mühüm çatışmazlığı kimi həmin aktların iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcək birbaşa beynəlxalq nəzarət mexanizminin olmamasıdır. Öncə də qeyd edildiyi kimi əksər halda qurbanların ümumtanınmış hüquqlarına istinad edilsə də “qurbanlara yardım və onların müdafiəsi” qaydası iştirakçı dövlətlərin diskresion səlahiyyətindədir. Bu da transsərhəd problemin universal həlli qaydasını çətinləşdirir. Qorunma tədbirləri “qanunvericiliyin imkan verdiyi həcmdə”, “zərurət olduğu halda”, “qurbanların fiziki təhlükəsizliyini təmin etməyə çalışır” kimi yumşaq və qeyri-müəyyən öhdəliklər beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin əhəmiyyətinə mənfi təsir göstərir.

İstinadlar:

1. Буряк М.Ю. Торговля людьми и борьба с ней. Владивосток, 2006, 216 с.
2. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: Курс лекций, прочитанных на юридическом факультета Открытого Брюссельского университета. М.: МККК., 2011, 1144с.
3. Международно-правовые основы борьбы с незаконной миграцией и торговлей людьми. Сб. документов (Сост. В.С. Овчинский). М., 2004, 298 с.
4. Права человека и торговля людьми. Изложение фактов № 36, Организация Объединенных Наций: Нью-Йорк и Женева, 2014 г., 90с.
5. Торговля людьми в Российской Федерации: квалификация, предупреждение, расследование. Под ред. А.И.Дворкина. М.2007, 293 с.
6. Bayer C. Human Trafficking – Modern Day Slaver // Mediterranean Journal of Human Rights, 2004. Volume. 8, No. 1, p. 321-345
7. Burrows, John and Sarah Webb. Organized immigration crime: a post-conviction study. Resgarch Report 15. London: Home Office, 2009. www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfsos/horr15c.pdf
8. Defeis E. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons – A New Approach. ILSA Journal of International and Comparative Law, 2004, vol. 10, No. 2, p. 485-491
9. Doc. A/55/383 UN, Treaty Series, vol.2237, p.319

10. Doc. UN E/CN.4/Sub.2001/26, p.11
11. DOC.UN E/2815/1955 <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/slaveryru.pdf>
12. Egan S. Protecting the Victims of Trafficking: Problems and Prospects. *European Human Rights Law Review*, 2008, vol. 1, p. 106-119
13. Gallagher A. Human Rights and the UN Protocol on Trafficking and Migrant Smuggling: A Preliminary Analysis. *Human Rights Quarterly*, 2001, vol. 23, No. 4, p. 975-1004
14. Gallagher A. Using International Human Rights Law to Better Protect Victims of Trafficking. *The Theory and Practice of International Law*, 2008, p. 397-430
15. Geoffrey Y. Global Human Trafficking and the UN Convention against Transnational Organized Crime. *UCL Human Rights Review*, 2008, vol. 1, p. 172-198
16. Global Migration Group Office of the UN High Commissioner for Human Rights. Fact – sheet on the impact of the economic crisis on the human rights of migrations. October 2009. www.globalmigrationgroup.org/pdf/OHCHRfact-sheet-Final.pdf
17. Guymon C. International Legal Mechanisms for Combating Transnational Organized Crime: The Need for a Multilateral Convention. *Berkeley Journal of International Law*, 2000, vol. 18, p. 53-81
18. Hammarberg T. The UN Convention on the Rights of the Child – and how to make it work. *Human Rights Quarterly* 1990, vol. 12, p.88-112
19. <http://www.refworld.org.ru/docied/51efb69f4html>
20. <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e>.
21. <http://www2.ohchr.org/english/law/slavery.htm>
22. <https://ru.in.wiktionary.org/wiki/kaba...>
23. <https://en.m.wikipedia.org>
24. <https://treaties.un.org>
25. *International Legal Materials*, vol.38, p.1195-1207
26. Kairen Julie and Walter Nonneman. Irregular Migration in Belgium and Organized Crime: An over view. *International Migration*, vol.45, No.2 (June 2007), p.310-315
27. Koser Khalid. The Global Financial crisis and International migration: policy implications for Australia. *Lowy Institute to International Policy* 2009. www.lowyinstitute.org/publication.asp?pid=1077
28. Liesbeth Z. Combat of Traffic in Persons within the UN. *Netherlands Institute of Human Rights. SIM Special No.17* (1995), p.45-51
29. McClean D. *Transnational Organized Crime: A Commentary on the United Nations Convention and its Protocols*. Oxford, 2007, 350 p.
30. McCreight M. Smuggling of Migrants, Trafficking in Human Beings and Irregular Migration on a Comparative Perspective. *European Law Journal*, 2006, vol. 12, No. 1, p. 106-129
31. Obokata T. Trafficking of Human Beings as a Crime against Humanity: Some Implications. *International and Comparative Law Quarterly*, 2005, vol. 54, No. 2, p. 445-461
32. Optional Protocol on the involvement of children in armed conflict. <http://context.reverse.net>
33. Potts L. Global Trafficking in Human Beings: Assessing Success of the United Nations Protocol to Prevent Trafficking in Persons. *George Washington International Law Review*, 2003, vol. 35, p. 227-239
34. Protocol of 2014 to the Forced Labour Convention, 1930 www.ilo.org/wcms-24975
35. Smuggling and Trafficking in Persons and the Protection of Their Human Rights: Note by the Secretary-General. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2001/26
36. Tiefenburn S. Child Soldiers, Slavery and Trafficking of Children. *Fordham International Law Journal*, 2007/08, vol. 31, No. 2, p. 415-486

37. UN Treaty Series, vol.212, 2017,p.17
38. UN Treaty Series. vol.320, p.291
39. UNODC – Signatories to the CTOC Trafficking Protocol. <http://Treaties.un.org>.
40. www.classes.ru/all.russian/russian-dic
41. www.ilo.org
42. www.ilo.org/dyn/normlex/en/F?P=
43. www.un.org

УНИВЕРСАЛЬНЫЕ СОГЛАШЕНИЯ В БОРЬБЕ С РАБСТВОМ И ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ

Сона Галандарли*

Резюме

В статье анализируются общепринятые международные соглашения по борьбе с рабством и торговлей людьми. Изучается система международных норм, запрещающих эксплуатацию детей и женщин, и характер международных обязательств. В частности, анализируется на основе универсальных норм, права детей и женщин. Подчеркивается, что рабство, незаконный принудительный труд является как форма торговли людьми. Подчеркивается, что нормы международного права прав человека превалируют над административными мерами государства. В качестве значительного недостатка международных документов упоминается отсутствие эффективного международного механизма контроля за выполнением актов государствами-участниками. Хотя часто упоминаются универсальные права жертв, принцип «помощи жертвам и их защиты», остается на усмотрение государств-участников. Мягкие и расплывчатые обязательства, такие как «в пределах, разрешенных законом», «при необходимости» и «стремиться обеспечить физическую безопасность жертв», подрывают важность международно-правового регулирования.

Ключевые слова: международные соглашения, рабство, Организация Объединенных Наций, Торговля людьми, Уголовный кодекс, Протокол Полермо, транснациональный, эксплуатация, квалификация, юрисдикция

UNIVERSAL AGREEMENTS IN THE FIGHT AGAINST SLAVERY AND HUMAN TRAFFICKING

Sona Galandarli**

Abstract

In the article, the universally accepted international agreements on combating slavery is analyzed. The system of international norms prohibiting the exploitation of children and women and the nature of international obligations are studied. Especially slavery, illegal forced labor as a form of human trafficking, is analyzed based on universal acts in the example of children and women. The norms of international human rights law prevail over the administrative

---

* Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law, Baku State University

** PhD, Doctoral Student of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law, Baku State University

measures of states is emphasized. As significant lack of international documents, absence of indirect international control mechanism to monitor the implementation of acts by participating States is mentioned. Although the universal rights of victims are often referred to, the principle of "assistance to and protection of victims" is the discretion of the States Parties. Mild and vague obligations, such as "to the extent permitted by law", "if necessary", and "seek to ensure the physical safety of victims", undermine the importance of international legal regulation.

Keywords: *international agreement, slavery, Union Nation, human trafficking, criminal code, Palermo Protocol, transnational, exploitation, qualification, jurisdiction*